

LAIMUTĖ BALODE
Latvijos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: baltų onomastika, latvių hidronimika, latvių antroponimika, leksikologija ir leksikografija.

Laimutis Bilkis
LIETUVIŲ HELONIMŲ DARYBA.
PRIESAGINIAI IR PRIESAGĖTIEJI
HELONIMAI

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 497 p.
ISBN 978-609-411-018-4

Ne kiekviena tauta ir ne kiekviena kalba gali didžiuotis nuodugniai ištyrinėjusi visus savo vietovardžius, juolab mikrotoponimus. Anglai visada pabrėžia turintys išsamų agronimų (laukų pavadinimų) žodyną (*English Field-names: A Dictionary*. Editor John Field, Devon: David & Charles, 1972). Kitose šalyse (Škotijoje, Švedijoje) taip pat labai domimasi laukų vardais. Plačiau tiriami įvairių kraštų oronimai, arba kalnų pavadinimai (taip pat ir Lietuvoje – žr. Vanagas 1973, Kačninaitė 2008). Tačiau pasaulinėje onomastikoje kol kas nepaskelbta nė vieno tyrimo, kuriame būtų nuodugniai ir visapusiškai išanalizuoti plačios teritorijos pelkėtų vietų pavadinimai, arba helonimai. Beje, gal dėl tyrimo objekto sąlyginio nepopuliarumo net ir terminas *helonimai* dar nėra paplitęs teorinėje onomastikos literatūroje.

Lietuvių vardyno tyrėjas Laimutis Bilkis daktaro disertaciją *Lietuvių priesaginės darybos helonimai* (apgintą 1998 m.) prieš porą metų paskelbė kaip išsamią monografiją *Lietuvių helonimų daryba. Priesaginiai ir priesagėtieji helonimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 500 p. (apie 200 puslapių – įvairios rodyklės – taip pat reikalinga ir labai vertinga monografijos dalis). Knyga patraukli ne tik įspūdinga apimtimi, bet ir skoningu, elegantišku viršelio apipavidalinimu.

Knygoje, kurią sudaro trys skyriai, pirmą kartą lietuvių kalbotyroje išsamiai tiriami lietuvių helonimai, tiksliau, pelkėvardžių sufiksacija. Įvade (9–30 p.) pirmiausia labai trumpai aptariami svarbiausi lietuvių toponimikos darbai (tam skirta vos pusantro puslapio). Atsitiktiniam skaitytojui susidaro įspūdis, kad šiame bare dar nedaug padaryta, nors yra ne taip (plg. platesnę apžvalgą naujausiame leidinyje *Lietuvos vietovardžių žodynas*, I t., 2008: XXV–XXX). Kiek plačiau įvade aptariami helonimų tyrimai pasaulyje (atitinkamos tematikos straipsnių paskelbta rusų, ukrainiečių, baltarusių, lenkų, latvių, vokiečių (viena daktaro disertacija) onomastikoje).

Knygoje nuodugniai aiškinami onomastikos terminai, daugiausia dėmesio skiriant svarbiausiam terminui *helonimai*, t. y. balų, raistų, pelkių vardai, argumentuotai grindžiama šio termino reikmė ir santykis su platesniu terminu *hidronimai*. *Helonimas*, kaip tarptautinis graikų kilmės terminas, įsivestas, nusižiūrėjus į slavų kalbų onomastiką. Situacija daugiausia lyginama su slavų – rusų, baltarusių, ukrainiečių, lenkų, čekų, makedonų – onomastikos terminologijos sistemomis. Beje, šį terminą pastaruoju metu gana dažnai vartoja ir latvių, ir estų onomastai. Monografijoje yra ir kitų gerų naujų terminų, pvz., *priesaginė tranzonimizacija*, *antropohelonimai*. Aiškiai parodomos terminologijos problemos: fiziografinių terminų daugiareikšmiškumas, leksemų priklausymas keliems semantiniams laukams. Žinome, kad pelkėtų vietų fiziografinės savybės kinta: balos tampa pievomis, dirvomis ir pan. Aptariama ir aktuali bei diskutuotina *mikrotoponimo* apibrėžimo problema. Labai trumpai paminėtas hidronimų norminimo aspektas. Abejotina, ar helonimų superklasėje kaip subklasės minėtini ir griovių, šaltinių, versmių, tvenkinių ir pan. pavadinimai.

Monografijoje pasigendama analizuojamos medžiagos šaltinių aprašymo – matome labai „margą“ toponiminę medžiagą – rinktą tiek iš gyvosios kalbos, tiek iš rašytinių šaltinių – tačiau neįvardytas šios medžiagos kiekis. Platus, diskutuotinas, probleminis ir tiriamo objekto ratas, pavyzdžiui, ar priesaginis helonimas padarytas iš apeliatyvo (ypač iš augalo ar gyvūno pavadinimo), ar iš atitinkamos šaknies asmenvardžio (*Grybinė* < *grybas* ar *Grybas*, *Kurmiškės* < *kurmis* ar *Kurmis*, *Kurmys*).

Antroje monografijos dalyje analizuojami priesaginiai helonimai. Kaip įprasta, vietovardžių tyrimai pradami nuo darybos. Autorius remiasi Aleksandro Vanago pagrįstu sąvokų *darybinė analizė* ir *morfeminė analizė* skyrimu. Priesaginais helonimais vadinami vietovardžiai, kurių priesaga yra darybos afiksas (31 p.). Tačiau ir čia pasitaiko keblumų, kai sunku ar net neįmanoma atskirti priesaginio apeliatyvo nuo priesaginio toponimo (ypač deminutyvų atvejais). Autorius pagrįstai linkęs tokius helonimus laikyti priesaginės darybos vediniais, o ne priesagėtaisiais (naujas terminas!). Monografijoje pripažįstama, kad esama helonimų, kurių darybą galima traktuoti keleriaip; autoriaus teigimu, tokių yra nedaug, tačiau konkretūs helonimų pavyzdžiai verčia tuo suabejoti (žr. toliau). Priesagėtiesiems helonimams skirtas paskutinis – trečiasis – trumpiausias ir problemiškausias – skyrius. Autorius ir pats pripažįsta, kad, deja, išskiriant priesaginius ir priesagėtuosius helonimus, neišvengta reliatyvių bei subjektyvių sprendimų (33 p.). Tai patvirtina daugelis konkrečių pavyzdžių.

Sveikintinas monografijai pasirinktas sisteminimo principas visus analizuojamus helonimus skirstyti pagal darybos afiksų kilmę. Tai helonimų analizę daro sistemiską ir leidžia jų darybą palyginti su bendrinių daiktavardžių sufiksacija, išskirti specifines priesagas. Pagal darybos aiškumą helonimai skirstomi į tris grupes: aiškios darybos (I grupė), abejotinos darybos (II grupė) ir neaiškias, problemiškas helonimus (III grupė). Šis skirstymas labai sąlygiškas – bėgant laikui išsiaiškinius pama-

tinį žodį pogrupiai bei jų pagrindu sudarytos statistinės diagramos gali kisti. Be to, neretai ir pirmojoje grupėje analizuojami labai abejotinos darybos helonimai, pvz., *Kazlaupiškis*: teigiama, kad jis kilęs iš dabar nežinomo upės vardo *Kazlaupė* ar pan. (85 psl.). Aiškios darybos helonimų darybinis aspektas papildomas ir semantine analize. Įdomūs kuopinės reikšmės daugiskaitiniai helonimai: *Oželiai*, *Beržukai*. Pritartina autoriaus nuomonei, kad iš būdvardžių padaryti helonimai pasižymi ypatybės turėtojo semantika (*Žalelis*).

Monografijoje priklausomai nuo etimono išskiriamos dvi pagrindinės pelkėvardžių grupės: vediniai iš apeliatyvų (priesaginė onimizacija) ir vediniai iš onimų (priesaginė tranonimizacija).

Dėl kai kurių helonimų interpretacijos kyla abejonių, pvz.: prie vedinių iš kitų helonimų paminėtas pelkėvardis *Balikė* kildinamas iš pelkėvardžio *Bala* (44 p.), bet nėra jokių komentarų, ar *Bala* taip pat užrašytas tame pačiame valsčiuje, ar yra kitų argumentų, kodėl atmesta apeliatynės (fiziografinės) kilmės versija. Neretai pasigendama papildomų nuorodų, ypač tais atvejais, kai pamatiniu žodžiu nurodomas kitas vietovardis.

Kai kur vertėtų atskirų helonimų analizę papildyti, pvz.: *Baravykinukė* aiškinama kaip vedinys iš upėvardžio *Baravykinė* (45 p.), bet Vanago *Lietuvių hidronimų etimologiniame žodyne* šis upėvardis siejamas su kito raisto vardu *Baravykynas* (Vanagas 1981: 58). Kitas pavyzdys: *Moliūgiškis* Ramygaloje kildinamas iš būdvardžio *moliūgas* ‚pilkšvai rusvas, gelsvas‘, tačiau niekur nenurodomas šio tarminio adjektyvo paplitimo plotas (85 p.).

Monografijoje pateikiama daug gerų, novatoriškų toponimų kilmės aiškinimų: ligi šiol dauguma helonimų nebuvo etimologizuoti. Tačiau dažnai kyla rimtų abejonių dėl pelkėvardžių kilmės, ypač deantroponiminių helonimų grupėje. Tik keliais atvejais išnašoje pastebima, kad informantas ar pateikėjas nurodo helonimo ryšį su asmenvardžiu, t. y. kad pelkė priklausė konkrečiam asmeniui ar pan. Visgi dažnai siejimas su asmenvardžiu atrodo labai hipotetiškas, ypač kai asmenvardis rekonstruojamas, pvz.: *Vėparišké* aiškinamas pamatiniu žodžiu (rekonstruotu asmenvardžiu) **Vėparis*, bet visai galima jį sieti su apeliatyvu *vėparis* ‚vėpla, žioplis‘ (80 p.); *Skrambliškis* kildinamas iš rekonstruoto asmenvardžio **Skramblys*, nors galima sieti ir su lie. apeliatyvu *skrámbla* ‚senas, sudžiūvęs gyvulys ar žmogus‘ (71 p.); *Kadaikiškis*, autoriaus teigimu, greičiausiai atsiradęs iš asmenvardžio **Kadeikis*, plg. *Kadys* (70 p.); *Kepiškis* – iš **Kepys* (70 p.). Tačiau visais šiais atvejais helonimo deantroponiminė kilmė tik spėjama. Palyginti labai daug pavyzdžių pelkėvardžių, kurie grindžiami neužfiksuotais asmenvardžiais (*Tūtiškis*, *Žibritiškis* ir daug kitų). Keisčiausia, kad visi šie helonimai priskirti pirmajai grupei, t. y. aiškios kilmės ir aiškios darybos vietovardžiams. Abejotinas ir kai kurių kitų helonimų kilmės aiškinimas, pvz.: *Kleboniškis* drąsiai kildinamas iš asmenvardžio *Klebonas*, nors visai

tikėtinas būtų siejimas ir su apeliatyvu *klebonas* (70 p.); *Dederviškiai* abejojant (tačiau priskirtas I grupei!) siejamas su rekonstruotu asmenvardžiu **Dederoys* bei lyginamas su apeliatyvu *dederoys* ‚tokia beriamoji liga‘ (72 p.), nors šios leksemos semantika pelkėvardžio motyvacijai netinka; *Kiurkliškė* hipotetiškai siejama su rekonstruotu asmenvardžiu **Kiurklys* (taip pat analizuojamas pirmoje, t. y. aiškios darybos, grupėje), nors palyginimas su apeliatyvais *kiūrke* ‚menka, sulinkusi moteris‘ ir *kiurklys* ‚rėksnys, krioklys (apie vaiką)‘ (76 p.) atrodo daug patikimesnis.

Gal kiek per drąsu teigti, kad tiek daug analizuojamųjų helonimų padaryta iš rekonstruotų asmenvardžių, todėl tik su išlyga galima priimti autoriaus išvadą (87 p.), kad „[...] su priesagomis, kilusiomis iš *-isko-, užfiksuota 1519 helonimų. Daugumos jų pamatiniai žodžiai yra aiškūs – tokių net 98,5 %.“

Ypač daug abejonių kyla dėl III grupės helonimų, pvz.: *Barakas* – labai tikėtina, kad tai darybiškai pirminis toponimas < *barakas*, o ne priesaginis darinys, juo labiau kad ši priesaga toponimijoje labai reta (49 p.). Abejotina ir helonimo *Beržučiukas* (42 p.) kildinimas iš *beržutis*, o ne iš *beržas*; veikiausiai tai dviejų priesagų vedinys. Daugeliu atvejų galima būtų minėti ne vienos, o kelių priesagų derivatus: *Guzeliškis* < *gužas* + *-el-* + *iškis*, panašiai *Akeliškis*, *Gudeliškis*, *Vilkeliškės*, *Žirgeliškis*; *Krekutiškis* < *kreke* + *-ut-* + *-iškis*, panašiai *Meškutiškis* (62 p.); *Vaisteniškės* (87 p.) ir kt. Tiesa, topoderivacijoje tai labai sunkus ir gana keblus klausimas: kategoriškai teigti negalima, bet helonimų medžiagos analizėje trūksta abiejų hipotezių paminėjimo.

Atskirai yra išskirti metaforiniai vediniai (*Geldelė*, *Bačkelė*, *Katilėlis*, *Torielkėlė*, *Šaukštinis*, *Puodiniai*), bet galbūt netiesioginis palyginimas slypi ir kituose helonimuose, plg. *Šulinėlis*, *Laukeliai*. Neaiškus principas, kodėl helonimas *Jūralis* vadinamas metaforiniu dariniu (99 p.), bet, pvz., *Ežerėlis* priskiriamas prie darinių iš fiziografinio termino. Sunkiai paaiškinama pelkėvardžio *Klaipėdinės*, kaip metaforinio vedinio, padaryto iš miesto pavadinimo *Klaipėda*, interpretacija (177 p.). Atrodo, kad skiriant metaforinius vedinius nesilaikoma vieno pagrindo – bet kuris iš fiziografinės, floros, faunos ar kt. semantikos apeliatyvo padarytas vietovardis gali būti interpretuojamas ir kaip semantinis darinys, t. y. toks, kurį galima pavadinti ir metafora.

Tenka apgailestauti, kad monografijoje, nurodant galimą kitokį vietovardžio kilmės aiškinimą, jis dažnai nesukonkretinamas, pvz., prie helonimo *Pritiškiai* nurodomas siejimas su lenkų asmenvardžiu *Pryt* (73 p.), bet nepateikiamas Vanago paminėtas pelkėvardžio lyginimas su lie. limnonimu *Pritinas* (Vanagas 1981: 266).

Pasitaiko, kad to paties objekto lygiagrečiai vartojamos formos monografijos struktūroje patenka į skirtingas grupes, pavydžiui: *Lybiškis* (70 p.) // *Lybiškys* (85 p.), nepateikiant jokių tarpusavio sąsajų.

Knygos pabaigoje vertėjo pateikti išvadų apie helonimų kilmę. Daug kur tekste yra nuorodų, kuriomis ji siejama su lenkų asmenvardžiais – daugeliu atvejų tai

daroma pagrįstai, tačiau ne visada tai grindžia ir vietovardžio lokalizacija. Bendroje analizėje paminėti ir galimi polonizmai (*Krioniškis, Pritiškiai*), gudizmai (*Abšarūtė, Amšarinė*), leticizmai (*Avotėlis, Lizertas*), tačiau jie niekur neapibendrinami. Būtų iš tiesų įdomu žinoti, kiek Lietuvoje yra kitakilmių helonimų.

Reikalingos ir vaizdžios, monografijos tekstą papildančios lentelės (nors būtų dar vaizdžiau, jeigu jas papildytų ir bent vienas konkretus pavyzdys). Knygoje yra 33 atskirų priesagų paplitimo žemėlapiai. Apie priesagų paplitimą kalbama tik tais atvejais, kai galima išskirti atskirus koncentruotus jų arealus, tačiau būtų labai pravartu matyti kartografuotas ir retąsias priesagas.

Bilkie pasirinkta helonimų darybos analizė, klasifikuojant vietovardžius pagal jų priesagų kilmę ir vedinių (darinių) darybos reikšmę, pasiteisino. Labai vertinga medžiaga, kurią galima palyginti su kitų vietovardžių (ypač hidronimų) darybos tipais. Dėl priesagėtųjų helonimų analizės ir statistinių apibendrinimų dar vertėtų diskutuoti.

Renkant, sisteminant, analizuojant Lietuvos pelkėvardžius atliktas didelis ir kruopštus darbas, į kurį pavyzdžiai žvelgia artimesni ir tolimesni kaimynai. Autorius knygos pratarinėje pabrėžia, kad šis darbas – tik helonimų tyrimo pradžia. Lauksime tęsinio – visų helonimų ne tik darybinės, bet ir semantinės bei etimologinės analizės.

LITERATŪRA

Bilkis Laimutis 2008: *Lietuvių helonimų daryba. Priesaginiai ir priesagėtieji helonimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kačinė Dalia 2008: Lietuvių sudurtinių oronimų darybos bruožai. – *Baltistica* 43(2), 275–286.

Vanagas Aleksandras 1973: Структурно-словообразовательный анализ названий гор Литвы. – *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai A serija* 3(44), 209–219.

Vanagas Aleksandras 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.

Įteikta 2011 m. ...

LAIMUTĖ BALODE

*Latvijos universitetas, Latvių kalbos institutas
Akadēmijas laukumā 1, Rīga, LV 1050, Latvija
Helsinki universitetas, Humantarinis fakultetas
Dabartinių kalbų katedra
E. paštas – laimute.balode@helsinki.fi*